

Beoordelingsrapport van de dissertatie van Anna Philips (2021)

Door: Prof. dr. Rick Honings
Instelling: Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS), Dutch Studies
E-mail: r.a.m.honings@hum.leidenuniv.nl
Datum: 20 mei 2021

Met belangstelling heb ik kennisgenomen van de dissertatie van Anna Philips met de titel: *Representatie van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de Haagse romans van Louis Couperus*. Het is mijns inziens een gedegen werkstuk dat blijk geeft van het nauwkeurige lezen van drie beroemde boeken van de Nederlandse schrijver Louis Couperus: *Eline Vere*, *De boeken der kleine zielen* en *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* Het werk van Couperus hoort tot het belangrijkste van de tweede helft van de negentiende eeuw. Daarmee is onderzoek naar zijn personages, en dus het onderwerp van de dissertatie, van wetenschappelijk belang. Er is nog geen afzonderlijke studie verschenen over Couperus waarin zowel zijn visie op vrouwelijkheid en mannelijkheid in samenhang wordt gezien. In die zin is de dissertatie relevant.

De dissertatie voldoet aan de eisen die aan een dergelijk werkstuk worden gesteld: er is een duidelijke onderzoekshypothese en vraagstelling en het corpus wordt toegelicht. Ook wordt er een duidelijk theoretisch kader geschetst en de terminologie toegelicht, en worden de historische achtergronden over mannelijkheid en vrouwelijkheid in de negentiende eeuw uiteengezet. Dat laatste is goed gedaan, al wordt in veel gevallen niet de meest recente literatuur gebruikt. De dissertatie is leesbaar geschreven in vloeiend Nederland en overzichtelijk.

Dat neemt niet weg dat ik ook een aantal kritiekpunten heb die ik in dit beoordelingsrapport naar voren zal brengen. Mijn voornaamste kanttekening betreft de vraagstelling en daaraan gekoppeld de gekozen onderzoeksmethode. De onderzoeksvraag bestaat uit drie delen: a) Op welke wijze vindt de representatie van mannelijkheid/vrouwelijkheid plaats, b) Treden mannelijkheid en vrouwelijkheid antithetisch op en zo ja: in welke vormen, en c) Zijn er verschillen tussen de representatie van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de romans onderling? (p. 14). Eerlijk gezegd mis ik hier nog een vierde stap. Siegfried Huigen heeft al in 1995 in een artikel in *Indische Letteren* een voorstel gedaan om onderzoek te doen naar representaties in (koloniale) teksten. Dat lijstje had ook eenvoudig gebruikt kunnen worden voor het onderzoek naar Couperus. Zijn vragenlijstje vertoont overeenkomsten met dat van Anna Philips: 1) welke voorstelling biedt een representatie precies; 2) hoe is zij tot stand gekomen; en 3) wat waren de effecten van de representatie. Juist de beantwoording van vraag 2 en 3 geeft nadere informatie

over de totstandkoming en de effecten van de betreffende representatie. Het zijn precies de antwoorden op die vervolgvragen die in de dissertatie van Philips ontbreken. Zij beperkt zich voornamelijk tot het analyseren en beschrijven van de representatie, maar laat het daar bij, terwijl er vervolgens geïnterpreteerd zou moeten worden. *Waarom* representeerde Couperus zo?

Het zou inzichtelijk zijn geweest om te onderzoeken en beschrijven hoe de representatie tot stand is gekomen. Daarvoor zouden ook andere bronnen in de analyse moeten worden betrokken. Wat wist Couperus over theorieën over mannelijkheid en vrouwelijkheid en wat heeft hij erover gezegd in brieven? Zijn correspondentie, uitgegeven in 2013, wordt buiten beschouwing gelaten en hetzelfde geldt grotendeels voor andere bronnen (zoals getuigenissen van tijdgenoten, belangrijke medische werken, debatten). Wat waren precies Couperus' ideeën over mannelijkheid, vrouwelijkheid en genderrollen? Onderzoek daarnaar had duidelijk kunnen maken hoe, dat wil zeggen: in welke context, zijn representaties zijn ontstaan. De derde vraag blijft in de dissertatie eveneens beantwoord: met welk doel of effect representeerde Couperus mannelijkheid/vrouwelijkheid op de manier waarop hij dat deed? In de conclusie wordt overtuigend uitgelegd dat Couperus' representatie van mannelijkheid/vrouwelijkheid afwijk van het standaardbeeld. Maar waarom deed hij dat? Zocht hij bijvoorbeeld aansluiting bij internationale naturalistische auteurs als Flaubert en Zola? Wilde hij laten zien dat vrouwen gevoeliger waren voor *race*, *milieu* en *moment* dan mannen? En hoe verhouden dergelijke opvattingen zich tot die van andere (naturalistische) auteurs uit die tijd? Wat zegt het bijvoorbeeld dat Vincent in *Eline Vere* als een dandy met vrouwelijke kanten wordt getoond? Welk effect streefde Couperus daarmee na? Daarover wordt helaas maar weinig opgemerkt.

Hiermee samenhangend mis ik een kritische reflectie op het begrip 'representatie'. In paragraaf 1.5 wordt de 'terminologie gebonden aan de analyse' toegelicht en komen de belangrijkste begrippen aan de orde. Ik vind het opvallend dat het begrip 'representatie', dat zelfs in de titel van de dissertatie voorkomt, niet geïnterpreteerd en getheoretiseerd wordt. De afgelopen decennia is hier veel over geschreven, zowel door wetenschappers in de *postcolonial* en de *gender studies*. Waarom is er bijvoorbeeld geen gebruikgemaakt van het werk van Maaïke Meijer, *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie* (1996, in 2006 herdrukt), waarin geïllustreerd wordt wat de effecten van representaties zijn? Juist doordat de reflectie op het concept 'representatie' ontbreekt, zijn de analyses minder diepgravend dan had gekund: het zijn veeleer beschrijvingen van het beeld van mannelijkheid/vrouwelijkheid in de romans van Couperus dan kritische analyses van (ideologische gekleurde) representaties.

Een volgende kanttekening heeft betrekking op het corpus. De keuze om Couperus' werken over de klassieke oudheid buiten beschouwing te laten, die in paragraaf 1.4 wordt toegelicht,

vind ik begrijpelijk, maar dat *Noodlot* en vooral *De stille kracht* niet in de dissertatie zijn meegenomen, is heel jammer. Vooral in dat laatste boek, dat zich afspeelt in Nederlands-Indië, speelt mannelijkheid/vrouwelijkheid een doorslaggevende rol, ook in relatie tot de koloniale (ideologische) opvattingen van Couperus. Op p. 45 van de dissertatie wordt het belang van die roman door Philips zelf beklemtoond. Juist dit werk had goede aanknopingspunten kunnen bieden voor een *intersectionele benadering*, die erop gericht is te laten zien hoe verschillende mechanismen (zoals gender, ras, sociale status) onlosmakelijk met elkaar vervlochten zijn en elkaar wederzijds beïnvloeden. In een koloniale context konden personen (en personages) gediscrimineerd worden vanwege hun huidskleur én vanwege hun vrouw-zijn of vrouwelijk zijn). Javanen en Indo-Europeanen (personen van ‘gemengd bloed’) werden in koloniale literatuur – ook in die van Couperus – vaak als overdreven sensueel en vrouwelijk beschreven, terwijl ‘volbloed’ Nederlanders juist als moedig, rationeel en mannelijk werden voorgesteld. Juist de intersectionele benadering speelt momenteel in veel onderzoek een belangrijke rol; zij had ook in de analyse van *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...*, waarin het Indische element eveneens cruciaal is, kunnen zorgen voor meer diepgang en reflectie. Het in de *postcolonial* en *gender studies* veelgebruikte begrip ‘discours’ (dat gevormd wordt door de beschikbare representaties) had hierbij een goed uitgangspunt kunnen vormen. Dat alleen vanuit een pragmatisch oogpunt (beperkte tijd) hiervoor gekozen is, vind ik geen sterk argument.

De structuur van de dissertatie is overzichtelijk, maar heeft tegelijkertijd ook nadelen, omdat het werk per roman is ingedeeld. Hierdoor is het voor de lezer moeilijk om een goed overzicht te krijgen van de bevindingen. Het zou wellicht beter zijn geweest om een thematische insteek te kiezen en aan de hand van een paar thema’s de geselecteerde boeken te analyseren en de resultaten te presenteren. Als gevolg van de gekozen structuur hebben de hoofdstukken het karakter van analyses zoals die ook gevonden worden in het *Lexicon van literaire werken*: de samenhang – parallellen en verschillen – tussen de boeken worden pas zeer laat naar voren gebracht, namelijk helemaal aan het einde in de conclusie. Het is jammer dat er binnen de gekozen structuur niet voor tussenconclusies per hoofdstuk is gekozen met ruimte voor reflectie.

Ten slotte valt het op dat veel recente literatuur over Couperus (en de gehanteerde terminologie en onderwerpen) niet in de dissertatie wordt gebruikt. Hoewel ik geen kenner ben van de Couperus-literatuur, springt het in het oog dat vrijwel alle recente literatuur over Couperus ontbreekt. Ook biografische studies missen en hetzelfde geldt voor het werk van bekende Couperus-wetenschappers als Bastet, Klein en artikelen uit *Arabesken*. In 2013 is een interessant artikel verschenen van Petra Boudewijn in een themanummer van *Spiegel der Letteren* over Couperus, over ‘Rasvermenging in de Indische romans van Louis Couperus’ (zie

ook haar dissertatie uit 2016). De dissertatie zou zich ook beter kunnen verhouden tot het werk van Ton Anbeek (zijn boek over de naturalistische roman), Mary Kemperink, Pamela Pattynama, Bas Heijne. Er blijkt zelfs een Gentse masterscriptie te zijn (online raadpleegbaar) over ‘Het type van de breekbare man in *Eline Vere* en *Noodlot* van Louis Couperus’ van Elisabeth Van Huffelen. Anne Deijkers schreef op basis van haar scriptie aan de Universiteit Leiden in *Arabesken* een artikel (2010), waarin ze Eline Vere en Mathilde uit *Een liefde* van Van Deyssel vergelijkt, waarbij ze ingaat op ideeën over mannen/vrouwen. Een hoofdstuk met de ‘state of the art’ of de status questionis van het onderzoek zou wenselijk zijn geweest.

Maar dat zijn slechts enkele kritische kanttekeningen bij een dissertatie die tegelijkertijd lof verdient voor de grondigheid waarmee de analyses zijn uitgevoerd. Op basis van haar werk kan Anna Philips worden toegelaten tot de verdediging van haar proefschrift. Ik kijk er zeer naar uit om met haar over bovengenoemde punten nader van gedachten te wisselen.